

Ὁ φωτισμὸς τοῦ Ναοῦ
στὴ Λειτουργικὴ μας παράδοση

Παναγιώτῃ Ἰ. Σκαλτσῆ
Ἀναπλ. Καθηγητοῦ Α.Π.Θ.

α) Ἡ περὶ φωτὸς θεολογία τῆς Ἐκκλησίας

Τὸ φῶς συνδέεται μὲ τὴ δημιουργία καὶ τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου. Τὸ «γεννηθῆτω φῶς»¹ εἶναι ἡ πρώτη θεϊκὴ ἐντολὴ γιὰ νὰ φύγει τὸ σκοτάδι ποὺ παραπέμπει στὴν ἄβυσσο καὶ τὸ χάος καὶ νὰ γεννηθεῖ τὸ σύμπαν τὸ ὁποῖο ἔκτοτε τόσο σὲ πραγματικὸ, ὅσο καὶ σὲ συμβολικὸ ἐπίπεδο πορεύεται σὲ μία συνεχῆ ἐναλλαγὴ φωτὸς καὶ σκότους. «Ἐπὶ δὲ ταῖς τούτων διαδοχαῖς, καὶ ὁ χρόνος μετρεῖται, καὶ ὁ τῶν ἀνθρώπων συνίσταται βίος»². Ἡ ἡμέρα καὶ ἡ νύκτα ἐναλλάσσονται διαρκῶς μὲ ἀφετηριακὰ σημεῖα «τούς δύο φωστήρας τούς μεγάλους»³. Ὡς μεγάλα φῶτα κατὰ τὸν Ψαλμωδὸ ὁ Θεὸς δημιούργησε «τὸν ἥλιον εἰς ἐξουσίαν τῆς ἡμέρας», ἀλλὰ καὶ «τὴν σελήνην καὶ τούς ἀστέρας εἰς ἐξουσίαν τῆς νυκτός»⁴. «Τοῖς φωστῆρσι τούτοις τὸ πρωτόκτιστον φῶς ὁ Δημιουργὸς ἐναπέθετο, οὐχ ὡς ἀπορῶν ἄλλου φωτός, ἀλλ' ἵνα μὴ ἀργὸν ἐκεῖνο μείνη τὸ φῶς. Φωστῆρ γάρ ἐστιν, οὐκ αὐτὸ τὸ φῶς, ἀλλὰ φωτὸς δοχεῖον»⁵.

Σὲ συμβολικὸ καὶ πνευματικὸ τώρα ἐπίπεδο ἡ πορεία τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὴν ἱστορία δὲν μπορεῖ νὰ ἀποφύγει τὴ σύγκρουση μεταξὺ φωτὸς καὶ σκότους. «Σκότος δὲ ἐστιν, οὐκ οὐσία τις, ἀλλὰ συμβεβηκός· φωτὸς γάρ ἐστι στέρησις»⁶ Στὴ βάση αὐτὴ τὸ φῶς ταυτίζεται μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὸν ἴδιο το Θεό, τὸ δὲ σκότος προσδιορίζει τὴν ἀπειλή καὶ τὸ θάνατο. Δὲν εἶναι ἄλλωστε τυχαῖο ὅτι ὁ δημιουργὸς τοῦ φωτὸς τόσο στὴν Παλαιὰ Διαθήκη, ὅσο καὶ στὴν Καινὴ

1. Γεν. 1, 3.

2. ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΚΥΡΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*, Ζ, PG 80, 89A.

3. Γεν. 1, 16.

4. Ψαλμ. 135, 7-9.

5. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως* II, PG 94, 888C.

6. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, ὁ.π., PG 94, 888A.

προβάλλεται μέσα από θεοφάνειες, εικόνες και σύμβολα φωτεινά⁷, θεωρείται ή προσδοκία του φωτός⁸, ταυτίζεται με το φῶς⁹.

Λειτουργεῖ τὸ πνεῦμα τὸ Ἅγιον στὶς ψυχὲς τῶν ἀνθρώπων ὡς «βεβαία καὶ διηνεκὴς ἔλλαμψις» τοῦ ὑποστατικοῦ φωτός¹⁰. Ὁ Χριστὸς ἀποκαλύπτεται ὡς φῶς τοῦ κόσμου¹¹, ποὺ δίδει τὸ φῶς τῆς ζωῆς¹² καὶ μέσα ἀπὸ τὴ μεταμόρφωση, τὸ Σταυρὸ καὶ τὴν Ἀνάσταση ἐγγυᾶται τὸ φωτισμὸ τῶν καρδιῶν μας¹³ καὶ μᾶς καλεῖ σὲ μία συνεχῆ μεταμορφωτικὴ πορεία ἀνεσπέρου φωτὸς καὶ ἀναστάσιμης φωτοχυσίας¹⁴. Ὀλόκληρη δὲ ἡ παναγία Τριάδα ὡς «τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον»¹⁵, μετὰ τὴ μυστηριακὴ ζωὴ καὶ τὸν ἐνάρετο βίον γίνεται τὸ κατοικητήριον τῶν καρδιῶν τῶν υἱῶν τοῦ φωτός¹⁶. «Ὁ κατ' οὐσίαν ἀληθῶς φῶς ὑπάρχων Θεός, ἐν τοῖς ἐν αὐτῷ διὰ τῶν ἀρετῶν περιπατοῦσιν ἐστὶν ἀληθῶς φῶς γενόμενος... Ἐὰν οὖν ἐσμεν κατὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν γνῶσιν ὡς ἐν φωτὶ τῷ Θεῷ, καὶ αὐτὸς ὁ Θεός, ὡς φῶς, ἐν φωτὶ ἐστὶν ἐν ἡμῖν»¹⁷.

Ὅπως δὲ «οὐκ ἔστι χωρὶς ἡλιακοῦ φωτὸς ὀφθαλμὸν ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν αἰσθητῶν, οὕτω δίχα πνευματικοῦ φωτὸς νοῦς ἀνθρώπινος οὐποτ' ἂν δέξεται

7. Ὁ Θεὸς ἐνδύεται μεγαλόπρεπα περιβαλλόμενος «φῶς ὡς ἱμάτιον» (Ψαλμ. 103, 2): «Ἡ δόξα Κυρίου ὤφθη ἐν νεφέλῃ» (Ἀριθ. 14, 10). Κατὰ τὴ μεταμόρφωσή του «τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκά ὡς τὸ φῶς» (Ματθ. 17, 2) καὶ «νεφέλη φωτεινὴ ἐπεσκίασεν αὐτούς» (Ματθ. 17, 5).

8. Ἦσ. 2, 5: «Δεῦτε πορευθῶμεν τῷ φωτὶ Κυρίου», Ἦσ. 49, 6: «Ἴδου τέθεικά σε εἰς διαθήκην γένους εἰς φῶς ἐθνῶν».

9. Σοφ. Σολομ. 7, 27: «Ἀπαύγασμα γὰρ ἐστὶν φωτὸς αἰδίου». Α' Ἰω. 1, 5: «Ὁ Θεὸς φῶς ἐστὶ καὶ σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν οὐδεμία».

10. ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΑΙΓΥΠΤΙΟΥ, *Περὶ ἐλευθερίας νοῦς λόγος* ΚΒ', ΒΕΠΕΣ 42, 247 (4).

11. Ἰω. 9, 5: «Ὅταν ἐν τῷ κόσμῳ ᾶ, φῶς εἰμι τοῦ κόσμου». Ἰω. 8, 12: «Εγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ὁ ἀκολουθῶν ἐμοὶ οὐ μὴ περιπατήσει ἐν τῇ σκοτίᾳ».

12. Ἰω. 8, 12: «ἀλλ' ἔξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς». Αὐτὴ τὴν ἔννοια ἔχουν καὶ οἱ θεραπείες τῶν τυφλῶν τοῦ Εὐαγγελίου.

13. Β' Κορ. 4, 6: «Ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμπει, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ».

14. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ (Ἀρχιεπισκόπου Τιράνων καὶ πάσης Ἀλβανίας), *Νῦν πάντα πεπληρῶνται φῶς*, ἐκδ. «Μαῖστρος», Ἀθήνα 32007, σσ. 53-59.

15. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος 31, Θεολογικὸς πέμπτος, Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*, PG 36, 136 BC.

16. Λουκ. 16, 8.

17. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Πρὸς Θαλάσσιον τὸν ὀσιώτατον πρεσβύτερον καὶ ἡγούμενον περὶ διαφόρων ἀπόρων τῆς Θείας Γραφῆς*, PG 90, 285A.

θεωρίαν πνευματικήν. Τὸ μὲν γὰρ αἰσθητὸν φῶς, κατὰ φύσιν φωτίζει τὴν αἴσθησιν πρὸς τὴν τῶν σωματικῶν ἀντίληψιν· τὸ δὲ πνευματικόν, πρὸς τὴν θεωρίαν τὸν νοῦν καταναγάζει πρὸς κατανόησιν τῶν ὑπὲρ αἴσθησιν»¹⁸.

Γίνεται φανερὸ ἀπὸ τὰ παραπάνω ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ συνδέει τὴ ζωὴ του μὲ τὴν πηγὴ τοῦ φωτός, τὸν μεταμορφωμένο κι ἀναστημένο Χριστό. Εἶναι κεκλημένος ἀπὸ τὸ Θεὸ «εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς»¹⁹, στὸ φῶς τοῦ Κυρίου²⁰ μακριὰ ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ σκότους, τὶς ἀκολασίες καὶ ἀσέλγειες²¹. Μὲ γνώμονα τὴν ἀγάπη ὁ πιστὸς στρατεύεται σὲ μία πορεία «ἐν τῷ φωτί»²², προκειμένου νὰ ἔχει κοινωνία τόσο μὲ τὸ Θεό, ὅσο καὶ μὲ τοὺς ἀνθρώπους μὲ τὴ βέβαιη πάντοτε ἐλπίδα τῆς θεᾶς τῆς δόξας τοῦ Θεοῦ στὴ βασιλεία του, ὅπου οἱ καθαροὶ στὴν καρδιὰ πιστοὶ «ὄψονται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ... καὶ νύξ οὐκ ἔσται ἐκεῖ, καὶ χρεῖαν οὐκ ἔχουσι λύχνου καὶ φωτός ἡλίου, ὅτι Κύριος ὁ Θεὸς φωτιεῖ αὐτούς, καὶ βασιλεύσουσιν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων»²³.

Ἡ μεταμορφωτικὴ καὶ φωτεινὴ αὐτὴ πορεία τοῦ ἀνθρώπου ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ ἅγιο βάπτισμα ὅπου μέσα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τοῦ φωτισμοῦ ξεκινᾷ ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν ἐπιστροφή στὸ ἀρχαῖο κάλλος τῆς θεότητος. Δὲν εἶναι ἄλλωστε τυχαῖο τὸ ὅτι τὸ βάπτισμα ὀνομάζεται καὶ φῶτισμα ὡς «φωτὸς μετουσία, σκότους κατάδυσσις· τὸ φῶτισμα, ὄχημα πρὸς Θεόν, ἔρεισμα πίστεως, νοῦ τελειώσις»²⁴. Μὲ τὴν κατὰ τὸ βάπτισμα νέκρωση τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου «ὑπὲρ τὸν ἥλιον ἢ ψυχὴ λάμπει τῷ πνεύματι καθαιρομένη, καὶ οὐ μόνον ὀρώμεν εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖθεν δεχόμεθα τὴν αἴγλην»²⁵. Μὲ τὸ χρίσμα ὁ νεοφώτιστος «δέχεται τὴν καλὴν σφραγίδα καὶ πάσαν ἔχει τὴν ζητουμένην εὐδαιμονίαν καὶ

18. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Κεφάλαια διάφορα Θεολογικά τε καὶ Οἰκονομικά*, IV, PG 90, 1309C.

19. Α' Πέτρ. 2, 9.

20. Ἐφ. 5, 8.

21. Ρωμ. 13, 12-13.

22. Α' Ἰω. 1, 5 ἐξ. Πρβλ. Ἐφ. 5, 8· Α' Θεσ. 5, 5.

23. Ἀποκ. 22, 4-5. Βλ. καὶ *Λεξικὸ Βιβλικῆς Θεολογίας*, ἔκδ. «Βιβλικὸ Κέντρο Ἄρτος Ζωῆς», Ἀθήνα 1980, στ. 983-987.

24. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος* 40, 3, PG 36, 361. Βλ. καὶ Π. Ι. ΣΚΑΛΤΣΗ, «Οἱ συμβολισμοὶ στὴν Ἀκολουθία τοῦ Βαπτίσματος», ἐν *Λειτουργικὲς Μελέτες* I, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1999.

25. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΑ, *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*, *Λόγος δεύτερος*, Sources Chrétiennes 355, 224 (5-7).

γίνεται φῶς»²⁶. Καὶ ἡ θεία Εὐχαριστία ὡς τὸ πλήρωμα τῶν μυστηρίων «φῶς μὲν ἐστὶ τοῖς ἤδη κεκαθαρμένοις»²⁷. Στὰ τίμια δῶρα μπορεῖ ὁ κοινωνῶν νὰ δεῖ τὸ φῶς τῆς θεότητας καὶ νὰ λάβει πνεῦμα ἐπουράνιο κατὰ τὸ σχετικὸ ὕμνο· «οἱ γὰρ τὸ φῶς μὴ ὀρῶντες, εἰ καὶ λάμπει τρανῶς, ἀλλ' οὖν ἐκεῖνοι ἐν σκότει κάθηνται»²⁸.

Ἡ ζωὴ τοῦ Χριστοῦ ὡς φῶς δὲν προβάλλεται μόνο ἀπὸ τὰ μυστήρια, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὀλόκληρη τῆ λειτουργικῆ προσευχῆ, τὴν ὕμνογραφία καὶ τὸ ἑορτολόγιο. Προσευχόμενος ὁ ἄνθρωπος παρακαλεῖ ὥστε ἡ ψυχὴ του «εἰς κατάνυξιν καὶ ταπεινώσιν καὶ φωτισμὸν ἔλθῃ θεῖον τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου»²⁹. Τὸ φῶς τῆς δόξας τοῦ Θεοῦ ὕμνεῖται στοὺς τριαδικοὺς ὕμνους ὡς «φῶς τὸ ἀδιαίρετον τῆς μιᾶς φύσεως, μεμερισμένον τοῖς χαρακτῆρσι, τριλαμπῆς ἀνέσπερον»³⁰, μὲ στόχο τὸν μὲ τὴν αἴγλη του φωτισμὸ τῆς καρδιάς μας.

Μὲ τὴν Ἐνσάρκωσή του ὁ Χριστὸς «ἀνέτειλε τῷ κόσμῳ τὸ φῶς τὸ τῆς γνώσεως»³¹. Στὰ Θεοφάνεια-Βάπτισμα φάνηκε «τὸ φῶς τὸ ἀπρόσιτον»³² καὶ «τοὺς ἐν σκότει φωτίζει Κύριος»³³. Στὴ Μεταμόρφωση «Χριστὸς δὲ ὡς ἱμάτιον, φῶς καὶ δόξαν ἀναβάλλεται· φωτὸς αὐτουργὸς γὰρ πεφυκῶς, καταυγάζει τοὺς μέλλοντας»³⁴. Κατὰ τὴν ἑορτὴ τῆς Ἀναστάσεως τὰ «πάντα πεπλήρωται φωτὸς, οὐρανὸς τε καὶ γῆ καὶ τὰ καταχθόνια»³⁵. Ἡ Θεοτόκος ἐπίσης ὕμνεῖται ὡς φωτοδόχος λαμπάδα³⁶, ὡς «ἡ φῶς τεκοῦσα τὸ θεῖον καὶ προαιώνιον»³⁷. Οἱ ἅγιοι

26. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΑ, ὁ.π., Sources Chrétiennes 355, 156 (6-8).

27. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΑ, ὁ.π., Λόγος τέταρτος, Sources Chrétiennes 355, 292 (4).

28. ΣΥΜΕΩΝ ΝΕΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Βίβλος Θεολογικῶν καὶ Ἠθικῶν 10, ἔκδ. Darruzès, Sources Chrétiennes 122, 189-197. Βλ. καὶ Β. ΚΡΙΒΟΣΕΪΝ (Ἀρχιεπ.), Μέσα στὸ φῶς τοῦ Χριστοῦ. Ἅγιος Συμεὼν ὁ Νεὸς Θεολόγος 949-1022. Βίος - Πνευματικότητα - Διδασκαλία, μετάφραση Πίτσα Σκουτέρη, ἔκδ. «Τὸ περιβόλι τῆς Παναγίας», Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 144-145.

29. ΣΥΜΕΩΝ ΝΕΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Κατηχήσεις, ἔκδ. Krivochéine καὶ Paramelle, 26, Sources Chrétiennes 133, 23-41.

30. Κυριακὴ πρῶτῃ ἐν τῷ μεσονυκτικῷ, ἤχος πλ. α', ὠδὴ ε'. Βλ. καὶ Α. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Ἡ θεολογία τοῦ φωτὸς τῆς δόξης. Ἑρμηνεῖα τῶν τριαδικῶν ὕμνων τῆς Παρακλητικῆς, Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 2001, σ. 152.

31. Ἀπολυτίκιον τῆς ἑορτῆς τῶν Χριστουγέννων.

32. Βλ. Κοντάκιον καὶ Ἐξαποστειλᾶριον τῆς ἑορτῆς.

33. Τέταρτον τροπᾶριον α' ὠδῆς τοῦ πρώτου Κανόνα τῆς ἑορτῆς.

34. Πέμπτον τροπᾶριον η' ὠδῆς τοῦ πρώτου Κανόνα τῆς ἑορτῆς.

35. Πρῶτον τροπᾶριον γ' ὠδῆς τοῦ Κανόνα τοῦ Πάσχα.

36. 22ος οἶκος τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου.

37. Τρίτον τροπᾶριον ε' ὠδῆς μικροῦ Παρακλητικοῦ Κανόνα.

δὲ μὲ τὸ φωτισμὸ καὶ τὴ χάρη τοῦ παναγίου Πνεύματος καταξιώνονται νὰ ἀναδειχθοῦν σὲ «φωστῆρες τῆς τρισηλίου θεότητος»³⁸.

Ἡ ἀγιότητα βεβαίως εἶναι γιὰ ὅλους τοὺς πιστοὺς, οἱ ὅποιοι πρέπει νὰ περάσουν ἀπὸ συγκεκριμένα πνευματικὰ στάδια προκειμένου νὰ φτάσουν «εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ»³⁹. Τὰ στάδια αὐτὰ εἶναι ἡ κάθαρση, ὁ φωτισμὸς καὶ ἡ θέωση. Ἐπειδὴ δὲ ἡ καρδιὰ καὶ ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου σκοτίζονται ἀπὸ τὰ διάφορα πάθη, τὶς κακίαι καὶ τοὺς ἐμπαθεῖς λογισμοὺς ἢ πλανῶνται ἀπὸ τὸ ψευδὲς καὶ πλάνο φῶς τοῦ μεταμορφωμένου πολλὰς φορὲς σὲ ἄγγελο φωτὸς πονηροῦ⁴⁰, εἶναι ἀνάγκη νὰ φωτίζεται ἡ ψυχὴ μας ἀπὸ τὸ ἀληθινὸ φῶς, τὸ νοερὸ καὶ τὸ ἄκτιστο. Τὸ Θεὸ ἄλλωστε μποροῦμε νὰ τὸν γνωρίσουμε μόνο ἀπὸ τὶς ἐνέργειές του καὶ ἀπὸ τὴ θέα τοῦ φωτὸς ποὺ στέλνει. «Ἄλλως γὰρ οὐκ ἔστι γινῶναι τινὰ τὸν Θεόν, εἰ μὴ διὰ τῆς θεωρίας τοῦ ἐξ αὐτοῦ ἐκπεμπομένου φωτὸς ... Φῶς ὁ Θεὸς καὶ ὡς φῶς ἡ θέα αὐτοῦ»⁴¹.

Τὸ νοερὸ φῶς εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ κατέχουν οἱ καθαροὶ στὴν καρδιὰ κατὰ τὸ «μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται»⁴². Ἰδιαίτερα μὲ τὴ νοερὰ προσευχὴ, τὸ Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ἐλέησόν με, καθαίρεται ὁ νοῦς καὶ φωτίζεται. Αποβάλλει «τὰ τοῦ σώματος», κρατᾷ «τὰ τοῦ Πνεύματος»⁴³ καὶ εἰσέρχεται ἔτσι ὁ προσευχόμενος «εἰς τὸ νοητὸν καὶ οὐράνιον φῶς»⁴⁴ πληρούμενος ἀπὸ ἐσωτερικὴ χαρὰ καὶ εἰρήνη. Τὸ ἄκτιστο ἐπίσης φῶς εἶναι ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, «τῆς θεότητός ἐστι τὸ φῶς ἐκεῖνο, καὶ ἄκτιστόν ἐστι»⁴⁵. Ἡ ἐμπειρία δὲ μαζί του εἶναι μυστικὴ· δὲν γίνεται μὲ τὰ αἰσθητὰ μάτια, ἀλλὰ μὲ πνευματικὰ αἰσθητήρια, «οὐχ ὑπὲρ τὰς σωματικὰς αἰσθήσεις μόνον ... ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πᾶν ὅ,τι τῶν ἡμῖν γνωρίμων»⁴⁶. Τὰ αἰσθητὰ μάτια εἶναι

38. Ἀπολυτίκιο τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν.

39. Ἐφ. 4, 13.

40. Βλ. Β' Κορ. 11, 14.

41. ΣΥΜΕΩΝ ΝΕΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, ὁ.π., 5, Sources Chrétiennes 129, 255-256, 276-277. Βλ. καὶ Β. ΚΡΙΒΟΣΕΪΝ (Αρχιεπ.), ὁ.π., σ. 286.

42. Ματθ. 5, 8.

43. Ἀνθολόγιον Γνωμικὸν π', ἐν Φιλοκαλία, τόμ. Β', σ. 296. Βλ. καὶ Β. Ι. ΚΑΛΛΙΑΚΜΑΝΗ (Πρωτ/ρου), Μεθοδολογικὰ πρότερα τῆς ποιμαντικῆς. Λεντίω ζωννύμενοι, ἐκδ. «Μυγδονία», Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 63-64.

44. ΣΥΜΕΩΝ ΝΕΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, ὁ.π., 3, Sources Chrétiennes 122, 193-195.

45. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, Λόγος 34, PG 151, 433A.

46. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, Λόγος Εἰς τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου, ἐκδ. Σοφοκλέους τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, Ἀθῆναι 1861, σσ. 175-177. Βλ. καὶ V. LOSSKY, Ἡ μυστικὴ θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς

σὲ θέση νὰ ἀξιοθοῦν αὐτῆς τῆς ἐμπειρίας «ἀφοῦ προηγουμένως μεταμορφωθοῦν καὶ ἐνδυναμωθοῦν ἀπὸ τὴν ἄκτιστη χάρη τοῦ Θεοῦ»⁴⁷.

β) Τὰ εἶδη τῶν φώτων στὸ χριστιανικὸ Ναὸ καὶ ὁ συμβολισμὸς τους

Ἡ περὶ τοῦ φωτὸς θεολογία τῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι καθόλου ἄσχετη μὲ τὸν ἱερὸ Ναὸ ὡς λειτουργικὸ τόπο συνάξεως τοῦ πιστοῦ λαοῦ, εἰκόνα τοῦ Ναοῦ ποὺ βρίσκεται στὸν οὐρανὸ⁴⁸ καὶ «ὀπτικὸ ὄχημα γιὰ τὴν ἐδραίωση τῆς ἀλήθειας τῆς χριστιανικῆς πίστεως»⁴⁹. «Οἶκος γὰρ οὐκ ἔχων φωταγωγὸς –γράφει ὁ Θεοδώρητος Κύρου– σκότους ἐστὶν ἀνάπλεως. Εἰσκομισθείσης δὲ λαμπάδος φωτίζεται»⁵⁰. Σαφῆς ὁ πρακτικὸς χαρακτήρας τοῦ φωτισμοῦ ἐνὸς χώρου καὶ μάλιστα τοῦ Ναοῦ, στὸν ὁποῖον ἀπὸ πολὺ ἐνωρὶς δόθηκαν καὶ ξεχωριστοὶ συμβολισμοί. Ἔτσι ὅταν εἰσέρχεται κάποιος στὸ Ναὸ εἶναι σὰ νὰ ζεῖ στὸν οὐρανὸ⁵¹. Ἡ Ἐκκλησία δὲ σ' ἓναν ἀπὸ τοὺς ὕμνους τῆς ἀκολουθίας τῶν ἐγκαινίων χαρακτηρίζεται «οὐρανὸς πολὺφωτος»⁵², φωτοφόρος οἶκος⁵³ πεπληρωμένος «φωτὸς αἰδίου»⁵⁴ καὶ ἀπαστράπτων τὴν «ἄνωθεν φωτοφανῆ αἴγλη»⁵⁵. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ ἅγιος Συμεὼν Θεσσαλονίκης συνδέει τὸ ἀναμνηστικὸ τῶν φώτων στὸ Ναὸ μὲ «τὸν ἐγγινόμενον τοῖς ἀγίοις ἀκατάπαυστον τοῦ Πνεύματος φωτισμὸν»⁵⁶ ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν συμβολισμὸ τοῦ Ναοῦ ὡς οὐρανοῦ· «Διὸ καὶ ὡς ἐν οὐρανῷ τῷ ὀρωμένῳ, τῷ ναῷ δηλαδὴ, ὡς ἀστέρες τὰ φῶτα ἠώρηται. Καὶ ὁ κύκλος ἐστὶ τῶν φώτων τὸ στερέωμα ὑπεμφαινῶν, καὶ τὰς ζώνας τῶν πλανητῶν»⁵⁷.

Ἐκκλησίας, Θεσσαλονίκη ⁴1986, σσ. 259-281. Α. ΚΕΣΣΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Πάθη καὶ ἀρετὲς στὴ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*, ἐκδ. «Δόμος», Ἀθήνα ²1986, σσ. 206 ἐξ. Σ. ΣΑΧΑΡΩΦ (Ἀρχιμ.), *Ὁψόμεθα τὸν Θεὸν καθὼς ἐστὶ*, Ἔσσεξ Ἀγγλίας 1992, σσ. 235-292.

47. Ι. Σ. ΒΛΑΧΟΥ (Ἀρχιμ., νῦν Μητρ. Ναυπάκτου καὶ Ἁγίου Βλασίου), *Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ὡς Ἀγιορείτης*, Ἱερὰ Μονὴ Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου (Πελαγίας), Λεβαδεία 1992, σ. 318.

48. Ἀποκ. 11, 19.

49. Ι. ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, «Βυζαντινὲς συλλήψεις τοῦ χώρου καὶ ὀρισμένοι ἀρχιτεκτονικοὶ χειρισμοί», ὑπὸ ἐκδοσὴ.

50. ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΥΡΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*, 7, PG 88C.

51. «Ἐν τῷ ναῷ ἐστῶτες τῆς δόξης σου ἐν οὐρανῷ ἐστᾶναι νομίζομεν». Βλ. καὶ ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Διάλογος ...*, PΛΑ', PG 155, 337D, 340A.

52. Κοντάκι τῆς σχετικῆς ἀκολουθίας.

53. Πρῶτο τροπᾶριο Αἰνῶν Ὁρθροῦ Ἐγκαινίων.

54. Ἀπὸ τὴν εὐχὴ τῶν Ἐγκαινίων.

55. Δεύτερο τροπᾶριο Αἰνῶν Ὁρθροῦ Ἐγκαινίων.

56. *Περὶ τε τοῦ θείου Ναοῦ*, PG 155, 705D.

57. *Διάλογος ...*, PΜ', PG 155, 348D-349A.

Ἡ ἐν τῷ Ναῶ φωτοχυσία ἔχει βιβλικές ρίζες. Στὴν Παλαιὰ Διαθήκη ὁ Ναὸς εἶχε «θυρίδας παρακυπτομένας κρυπτάς»⁵⁸, φωταγωγούς δηλαδή «ἐνδοθεν μὲν εὐρείας, ἔξωθεν δὲ στενάς ἄγαν, διατρήτοις δὲ λίθοις κεκαλυμμένας»⁵⁹. Γιὰ τὸ φωτισμὸ τοῦ Ναοῦ ἀναφέρονται ἐπίσης δέκα χρυσὲς λυχνίες «πέντε ἐκ δεξιῶν καὶ πέντε ἐξ ἀριστερῶν»⁶⁰. Στὴ Σκηνὴ δὲ τοῦ Μαρτυρίου, ἔξωθεν τοῦ καταπετάσματος, ἔκαιγε διαπαντὸς ἐπτάφωτος λυχνία χρυσή ἀνανεούμενη μὲ «ἔλαιον ἐλάϊνον καθαρὸν κεκομμένον εἰς φῶς»⁶¹. Στὴν Καινὴ Διαθήκη καὶ στὸ πλαίσιο π.χ. τῶν εὐχαριστιακῶν συνάξεων ἀναβαν «λαμπάδες ἱκαναὶ ἐν τῷ ὑπερώῳ»⁶². Στὴν Ἀποκάλυψη γίνεται λόγος γιὰ τὶς «ἐπτὰ λαμπάδες πυρὸς» ποὺ καῖνε «ἐνώπιον τοῦ θρόνου» συμβολίζοντας «τὰ ἐπτὰ πνεύματα τοῦ Θεοῦ»⁶³. Στὸ Ναὸ τῆς Ἀναστάσεως στὰ Ἱεροσόλυμα κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Ἑσπερινοῦ, σύμφωνα μὲ τὴν Αἰθερία, ἀναβαν ὅλοι οἱ πυρσοὶ καὶ οἱ λαμπάδες, γιὰ νὰ γίνῃ ὁ φωτισμὸς μεγαλύτερος. Τὸ ἴδιο καὶ στὸν Ὅρθρο τὰ φῶτα ἔδιναν στὴν Ἀνάσταση μία ἐξαιρετικὴ λάμψη. Κατὰ τὴν ἀγρυπνία δὲ τῆς Κυριακῆς ὁ Ναὸς λαμποκοποῦσε ἀπὸ ἀναρίθμητα φῶτα⁶⁴. Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ σπηλαίου καὶ πίσω ἀπὸ τὶς κιγκλίδες ἔλαμπε ἀκαταπαύστως μία κανδήλα, ἡ λυχνία ἀπὸ τὴν ὁποία ἀναβαν οἱ πυρσοὶ καὶ οἱ λαμπάδες στὸν Ἑσπερινὸ ὡς σύμβολο τῆς πνευματικῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ⁶⁵. Στὶς πρῶτες Βασιλικές, σύμφωνα μὲ τὴ Διαθήκη τοῦ Κυρίου (5ος αἰ.) ὅλα τὰ μέρη τοῦ Ναοῦ ἔπρεπε νὰ φωτίζονται «διὰ νὰ εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν εὐδιάκριτον τὸ σχῆμα τοῦ Ναοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τὰ ἀναγνώσματα»⁶⁶.

Στοὺς βυζαντινοὺς Ναοὺς ἀργότερα δόθηκε ἰδιαίτερη σημασία στὸ φωτισμὸ, τόσο τὸ φυσικὸ, ὅσο καὶ στὸ φωτισμὸ μὲ λαμπάδες, λυχνίες καὶ πολύ-

58. Γ' Βασ. 6, 4.

59. ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΥΡΟΥ, *Εἰς τὴν Τρίτην Βασιλειῶν*, 23, PG 80, 685A.

60. Β' Παρ. 4, 7. Πρβλ. Γ' Βασ. 7, 35.

61. Ἔξ. 25, 31 ἔξ. Ἔξ. 27, 20-21. Λευϊτ. 24, 2. Βλ. καὶ Δ. ΚΑΪΜΑΚΗ, «Ὁ ναὸς τοῦ Σολομώντα. Ἱστορία-Θεολογία», ἐν *Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.* 28 (1985) 204-205.

62. Πράξ. 20, 7-8.

63. Ἀποκ. 4, 5.

64. ΑΙΘΕΡΙΑΣ, *Ὀδοιπορικὸν τῶν Ἁγίων Τόπων καὶ Σινᾶ*, μετάφρ. Ἱερομον. Νικοδήμου Μπαρούση, ἐκδ. «Τῆνος», Ἀθήνα 1989, σσ. 63, 66, 69.

65. ΑΙΘΕΡΙΑΣ, *Ὀδοιπορικὸν ...*, σ. 64.

66. Βλ. Κ. Δ. ΚΑΛΟΚΥΡΗ, *Πηγαὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας (Κείμενα καὶ Μνημεῖα)*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 23.

φωτα, «ὅτι φωτισμὸς γίνεται καὶ δίδοται χάρις»⁶⁷. Ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον ἔχει τὸ γεγονός ὅτι στὴν Ἁγία Σοφία τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχε προβλεφθεῖ ἡ κατασκευὴ τοῦ τρούλλου μὲ τέτοιο τρόπο ὥστε ὁ Ναὸς νὰ φωτίζεται μὲ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου· «Φωτὶ δὲ καὶ ἡλίου μαρμαρυγαῖς ὑπερφυῶς πλήθει· –γράφει ὁ Προκόπιος γιὰ τὴν Ἁγία Σοφία– φαίης ἂν οὐκ ἔξωθεν καταλάμπεσθαι ἡλίω τὸν χῶρον ἀλλὰ τὴν αἴγλην ἐν αὐτῷ φύεσθαι, τοσαύτη τις φωτὸς περιουσία εἰς τοῦτο δὴ τὸ ἱερόν περικέχεται»⁶⁸. Σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτὸ ὁ Χαράλαμπος Σταθάκης γράφει τὰ ἑξῆς: «Ὁλη ἡ Ἁγία-Σοφία εἶναι κτισμένη ἀπὸ τοῦβλα. Οὐτε πέτρα, οὔτε πολύτιμα ὑλικά. Χῶμα ψημένο θὰ ὀργανωθεῖ σὲ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, πὺ μὲ τὴ σειρά τους θὰ ὀργανώσουν καὶ μεταμορφώσουν τὸ ἡλιακὸ φῶς στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Ναοῦ. Ἐκεῖ τὸ μεταμορφωμένο διὰ τῆς ὕλης φῶς, θὰ μεταμορφώσει μὲ τὴ σειρά του τὴν ὕλη τὴ γήινη καὶ θὰ τὴν κάνει ἀβαρῆ καὶ διάφανη. Μέσα στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Ναοῦ θὰ συναντηθοῦν τὸ μεταμορφωμένο φῶς, ἐνιαῖο ἀλλὰ ἀπὸ οὐράνιες καὶ γήινες πηγές συναποτελούμενο, μὲ τὴν ὕλη τοῦ κτίσματος, τὴ μεταμορφωμένη, τὴ διάφανη, τὴν ἀχειροποίητη. Ἡ Ἁγία-Σοφία εἶναι ἓνα πῆλινο γλυπτό, ἓνα ἐσωτερικὸ γλυπτό, ἓνα πῆλινο καλούπι τοῦ φωτός»⁶⁹.

Τὸ θαυμαστὸ αὐτὸ γεγονός στηρίζεται στὴν ταύτιση χώρου καὶ φωτὸς κατὰ ἓνα νέο καὶ μοναδικὸ τρόπο καὶ ἔχει θεολογικὲς ἀφετηρίες σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες «τὰ κτίσματα ἀνέρχονται πρὸς τὴ θέωση διατεταγμένα ἱεραρχικὰ σύμφωνα μὲ τὴ φώτισή τους γιὰ νὰ φτάσουν τελικὰ ὑπερ-νοητὰ στὴν ἐνότητα μὲ τὸ Θεό»⁷⁰.

Μὲ βάση λοιπὸν αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις στὰ διάφορα μέρη τοῦ Ναοῦ, Νάρθηκα, Ἅγιο Βῆμα κ.λπ. ὑπῆρχε πλῆθος θυρίδων γιὰ τὴν φωτεινότητα⁷¹. Ὁ τρούλλος, στὸν ὁποῖον ἀναφερθήκαμε, φωτιζόταν χάρις στὸ συνδυασμὸ δύο ἐλλειψοειδῶν κατόπτρων πὺ σχεδίασε ὁ Ἀνθέμιος ἐκ Τράλλεων. Τὸ πρῶτο

67. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Διάλογος ...*, PNH', PG 155, 364D.

68. *Περὶ κτισμάτων*, ἔκδ. Βόννης, σ. 175. Βλ. καὶ Μ. ΚΑΛΛΙΓΑ, *Ἡ αἰσθητικὴ τοῦ χώρου τῆς ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας στὸ Μεσαίωνα*, Αθήνα 1946, σ. 45. Χ. Π. ΣΤΑΘΑΚΗ, *Ἡ Ἁγία τοῦ Θεοῦ Σοφία. Τὸ μυστικὸ φῶς τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ τὸ ἀρχιτεκτονικὸ του ἔνδυμα*, «Ἰνδικτος», Αθήναι 1997.

69. Χ. Π. ΣΤΑΘΑΚΗ, *Ἡ Ἁγία τοῦ Θεοῦ Σοφία. Τὸ μυστικὸ φῶς τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ τὸ ἀρχιτεκτονικὸ του ἔνδυμα*, ἔκδ. «Ἰνδικτος», Αθήναι 1997, σσ. 80-81.

70. Ι. ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, ὁ.π.

71. Ε. Μ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, *Ἐκφρασις τῆς Ἁγίας Σοφίας*, τόμ. Α', τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου Αθηνῶν, κατ' Αὐγούστου 1907, σ. 108· τόμ. Β', τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου ἐν Αθήναις, κατὰ Δεκέμβριον 1908, σ. 122.

κάτοπτρο «ἦταν τοποθετημένο στὴν ποδιά κάθε παραθύρου τοῦ τρούλλου... Τὸ δεύτερο κάτοπτρο εἶναι ἓνα σφαιρικό κάτοπτρο περιγεγραμμένο γύρω ἀπὸ τετράγωνο», ταυτιζόμενο κατὰ πᾶσα πιθανότητα μὲ τὸν τρούλλο. «Ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο αὐτῶν κατόπτρων θὰ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ συλλαμβάνεται τὸ ἡλιακὸ φῶς ἀπὸ ὁποιαδήποτε θέση κι ἂν βρισκόταν ὁ ἥλιος κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἡμέρας ἢ τοῦ ἔτους καὶ νὰ τὸ ὀδηγεῖ στὸ ἀποκορύφωμα τοῦ τρούλλου. Πιὸ συγκεκριμένα, οἱ ἀκτῖνες ποὺ θὰ περνοῦσαν ἀπὸ τὸ κέντρο κάθε παραθύρου τοῦ τρούλλου θὰ προσέπιπταν στὸ ἐλλειψοειδὲς κάτοπτρο ποὺ θὰ βρισκόταν στὴν ποδιά του. Οἱ ἀκτῖνες αὐτὲς θὰ ἀνακλῶνταν καὶ θὰ ὀδηγοῦνταν στὸ κεντρικὸ καὶ ὑψηλότερο σημεῖο τοῦ τρούλλου»⁷². Δεῖγμα τῆς σημασίας ποὺ ἐδίδετο στὸ φυσικὸ φωτισμὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας, σὲ συνδυασμὸ πάντοτε μὲ τὴν περὶ φωτὸς θεολογία τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι καὶ ἡ στροφή ποὺ εἶχε ὁ ἄξονας τῆς κάτοψης τοῦ Ναοῦ. Ἡ θέση του ἦταν τέτοια ὥστε τὴν ὥρα τέλεσης τῆς θείας Λειτουργίας, τὴν τρίτη δηλαδὴ ὥρα τῆς ἡμέρας, χρόνο κατὰ τὸν ὁποῖον κατῆλθε τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον στοὺς Ἀποστόλους⁷³, νὰ ἐμφανίζεται δέσμη φωτὸς καὶ νὰ πέφτει ἐπάνω στὴν Ἁγία Τράπεζα⁷⁴. Ἡ θεία Εὐχαριστία ἄλλωστε σχετίζεται μὲ τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸ καθόσον «ἡ τῶν ἀγιασμάτων μετάληψις, ψυχῆς ἐστὶ φωτισμὸς»⁷⁵.

Ἐκτὸς τοῦ φυσικοῦ φωτισμοῦ, ποὺ ἀποτελεῖ εἰδικὴ μέριμνα παλαιῶν καὶ νέων ναοδόμων, ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα εἶδη φώτων γιὰ τὶς πρακτικὲς ἀνάγκες τῶν Ναῶν διαχρονικὰ εἶναι:

α) Λυχνία ἢ κανδήλα, γνωστὴ καὶ ἀπὸ τὴ Σκηνὴ τοῦ Μαρτυρίου στὸ Ναὸ τοῦ Σολομῶντος⁷⁶, μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν 3ο Ἀποστολικὸ Κανόνα. Κατασκευάζονταν ἀπὸ ὀπτὴ (ψητὴ) γῆ ἢ ὀρείχαλκο καὶ ἦταν διακοσμημένη μὲ ἀρχαῖα χριστιανικὰ σύμβολα, ὅπως τοῦ ἰχθύος, τοῦ καλοῦ ποιμένος, τοῦ ἀμνοῦ κ.λπ.⁷⁷. Ἡ λυχνία ἢ κανδήλα ποὺ καίει λάδι, γιὰ τὴν καθαρότητα τοῦ ὑλικοῦ καὶ σύμβολο ἰλαρότητας καὶ ἐλέους, διασώζεται ἕως τὶς μέρες μας. Συγκεκριμένα κρεμᾶται πίσω ἀπὸ τὴν Ἁγία Τράπεζα, τὸν τάφο δηλαδὴ τοῦ Χριστοῦ,

72. Ι. ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, ὁ.π.

73. Πράξ. 2, 1-15.

74. Ι. ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, ὁ.π.

75. *Τυπικὸν Κεχαριτωμένης*, PG 127, 1053C.

76. Ἔξ. 27, 20-21· Λευϊτ. 24, 2.

77. Κ. ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ (Πρωτ/ρου), *Ὁ χριστιανικὸς Ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ*, Αθήναι 1969, σ. 156.

«τὴν Ἐκκλησίαν τυποῦσα, καὶ τὸν δι' αὐτῆς ἔλεον χορηγούμενον τοῖς πᾶσι καὶ φωτισμόν· καὶ ὅτι φῶς τῷ φωτί, καὶ ἔλαιον τῷ οἰκτίρμονι προσφέρειν εἰς δόξαν χρεῶν»⁷⁸. Κανδήλα ἐπίσης μὲ λάδι ὑπάρχει καὶ στὸ κάτω μέρος τοῦ Σταυροῦ ποῦ κρέμεται στὸ τέμπλο, ὅπως καὶ μπροστὰ ἀπὸ κάθε εἰκόνα τοῦ τέμπλου. Ακοίμητες κανδηλές ὑπάρχουν στὸ προσκυνητᾶριο τοῦ ἀγίου τοῦ Ναοῦ, στὸ προσκυνητᾶριο τῆς θαυματουργοῦ Παναγίας τῆς Μονῆς, στὸ προσκυνητᾶριο τῶν φορητῶν εἰκόνων «καὶ ὅπου βούλεται ὁ προεστῶς»⁷⁹.

β) Κερί ἢ λαμπάδα

Γιὰ τὴ χρήση λαμπάδων στὴ Λατρεία εἶδαμε ὅτι γίνεται λόγος σ' αὐτὴν τὴν Καινὴ Διαθήκη. Ἡ ἀρχαιότερη ὅμως μαρτυρία κηροῦ στὴ Λειτουργία προέρχεται ἀπὸ τὴν πρὸς Διόγνητον ἐπιστολή· «καὶ κηροὶ συνάγονται»⁸⁰. Ἀπὸ τὸν 4ο δὲ μ.Χ. αἰώνα ἔχομε σὲ ἰσχὺ τὸ ἔθιμο τῆς λαμπαδηφορίας στὰ μυστήρια, μὲ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τὴ χρήση λαμπάδων στὸ Βάπτισμα, κατὰ τὴν ἀγρυπνία τοῦ Πάσχα ὡς σύμβολο τοῦ φωτισμοῦ τοῦ Χριστοῦ καὶ «τῆς ἐκεῖθεν φωταγωγίας μυστήριον»⁸¹. Τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἔθιμο τῆς ἀφῆς τοῦ ἀγίου φωτός ποῦ μέχρι τὴν ἐποχὴ μας γίνεται στὰ Ἱεροσόλυμα μεσημέρι τοῦ Μ. Σαββάτου μαρτυρεῖται ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ⁸².

Κηροφορία ὅμως καὶ λαμπαδηφορία ἔχομε καὶ στὶς χειροτονίες, στὸ γάμο ὡς σύμβολο τῆς σωφροσύνης τῶν νεονύμφων⁸³, στὴ θεία Λειτουργία καὶ ἀλλοῦ. Εἰδικότερα στὴ θεία Λειτουργία κατὰ τὴ μικρὴ εἴσοδο προπορεύονται λαμπάδες ὡς σύμβολο τοῦ θείου φωτός⁸⁴. Τὸ ἴδιο καὶ στὴ μεγάλη εἴσοδο. Ἀπὸ τοὺς πρώτους δὲ χριστιανικοὺς χρόνους μαρτυρεῖται ἡ χρήση κηρίων κατὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Εὐαγγελίου⁸⁵. Ἐκτοτε πάντοτε προηγοῦνται λαμπάδες καὶ

78. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Διάλογος ...*, ΡΛΓ', PG 155, 344B.

79. *Αγιορειτικὸν Τυπικὸν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκολουθίας*, Ἱερὸν Κελλίον Εὐαγγελισμοῦ, Καρυαί/Ἅγιον Ὄρος, ἔκδ. Καστανιώτη, Ἀθήνα 1995, σσ. 36, 49 (σχ. 58).

80. Κεφ. 12, PG 2, 1185.

81. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος Μ'*, *Εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα*, PG 36, 425A.

82. Η. ΒΟΥΛΓΑΡΑΚΗ, *Αἱ κατηχήσεις τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, Ἱεραποστολικὴ θεώρησις* [Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν], Θεσσαλονίκη 1977, σ. 315 ἔξ.

83. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Διάλογος ...*, ΣΟΘ', PG 155, 509B.

84. ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ἹΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Λόγος περιέχων τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἅπασαν ἱστορίαν καὶ λεπτομερῆ ἀφήγησιν πάντων τῶν ἐν τῇ θεία ἱερουργίᾳ τελουμένων*, PG 87³, 3981-4001.

85. «Κηρίον», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια* 7 (1965) 540.

κατὰ τὴν ἀνάγνωσή του ἀναβαν φῶτα καὶ κηρία ἀπὸ τὸ λαὸ σὲ ἔνδειξη τιμῆς, ἀλλὰ καὶ χαρᾶς καὶ πρὸς συμβολισμό τοῦ φωτισμοῦ τοῦ Χριστοῦ διὰ τοῦ Εὐαγγελίου⁸⁶. Λειτουργοῦντος ἀρχιερέως προηγείται λαμπάδα ἀναμμένη, δηλοῦσα «τὴν λάμπην τῆς ἐν τῷ ἀρχιερεῖ χάριτος». Ὁ ἀρχιερεὺς ἄλλωστε καλεῖται φωτιστικός, «τὸν Πατέρα ἐκμιμεῖται τῶν φώτων καὶ τὸ ἀληθινὸν φῶς τὸν Ἰησοῦν»⁸⁷. Τὴν ὥρα τῆς θείας κοινωνίας τοποθετεῖται ἓνα μόνο κερι, τὸ λεγόμενον «εἰσοδικό».

Ὁ ἅγιος Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης χαρακτηρίζει τὸ κερι ὡς ὄχημα καθαροῦ φωτός⁸⁸. Βασικὲς δὲ ιδιότητες αὐτοῦ τοῦ ὑλικοῦ εἶναι τὸ ὅτι καίγεται ὀλόκληρο, καὶ δὲν ἀφήνει τίποτε μετὰ τὴ σβέση: «οὔτε γὰρ τέφραν, οὔτε τι κάπνισμα σὺν τῷ μηδέ τι δύσοδμον ἀποφέρειν»⁸⁹. Συγκρίνει δὲ τὸ φῶς αὐτὸ μὲ τὴν πνευματικότητα τοῦ μοναχοῦ, γιατί ὄχι καὶ κάθε πιστοῦ θὰ λέγαμε, πὺ «εἰς φῶς ἑαυτὸν ἀνάπτει» καὶ ξένος ἀπὸ κάθε δυσσοδμία καὶ κηλίδα αὐτοῦ τοῦ κόσμου «ἄσπιλος εἰς τὸν ὑπερκάθαρον καὶ ὑπεράγιον Θεὸν ἀναβέβηκεν»⁹⁰.

Σχετικὰ τώρα μὲ τὰ κηρία ἢ τὶς λαμπάδες πὺ ἀνάβονται στοὺς νεκροὺς ὑπάρχει καὶ σήμερα μία λανθασμένη ἀντίληψη ὅτι κάτι τέτοιο δὲν ἐπιτρέπεται. Ἡ ἀποψη αὐτὴ πρωτοδιατυπώθηκε τὸν 5ο μ.Χ. αἰ. στὴ Γαλλία ἀπὸ τὸν πρεσβύτερο Βιγλάντιο, μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι τὸ ἴδιο ἔκαναν καὶ οἱ ἐθνικοὶ γιὰ τοὺς νεκροὺς των⁹¹.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ὅμως τῶν Μεγάλων Πατέρων, ἱεροῦ Χρυσοστόμου, καὶ ἄλλων, ἕως καὶ τοὺς Κολλυβάδες κάτι τέτοιο δὲν ἰσχύει. Ἀντιθέτως ἡ κηραψία στοὺς κοιμηθέντες τὴν ὥρα τῆς ἐκφορᾶς των στὸ Ναὸ συμβολίζει κατὰ τὸν ἅγιο Συμεὼν Θεσσαλονίκης «τὸ θεῖον ἐκεῖνο καὶ ἀκατάπαυστον φῶς»⁹². Προπέμπονται μάλιστα ὡς ἀθλητὲς κατὰ τὸν ἱερὸ Χρυσόστομο⁹³ μὲ

86. Ι. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Ἀπαντήσεις εἰς Λειτουργικὰς Ἀπορίας*, τόμ. Β', ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθήνα 1989, σ. 165.

87. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Διάλογος ...*, Π', PG 155, 257B.

88. *Ἐπίσκεψις βίου μοναχικοῦ ἐπὶ διορθώσει τῶν περι αὐτόν*, PG 135, 801A.

89. Ὁ.π., PG 135, 801B.

90. Ὁ.π., PG 135, 801C.

91. Βλ. ΤΕΡΤΥΛΛΙΑΝΟΥ, *De idololatria* 15, PL 1, 761. Α. Ι. ΦΥΤΡΑΚΗ, *Αἱ ἀντιδράσεις κατὰ τῆς τιμῆς τῶν ἁγίων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ καὶ τὰ αἷτια αὐτῶν*, Ἀθήναι 1956, σσ. 42-43.

92. *Διάλογος...*, ΤΞΑ', PG 155, 676C.

93. *Εἰς Ἑβραίους*, Ὁμιλία 4, 5, PG 63, 43.

ἀναμμένες λαμπάδες σὰ νὰ πορεύονται ἀπὸ τὸ σκοτεινὸ τοῦτο βίῳ «πρὸς τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν»⁹⁴.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀπλὸ κερὶ, μικροῦ ἢ μεγάλου μεγέθους, ποὺ παίρνουν οἱ πιστοὶ καθὼς εἰσέρχονται στὸ Ναό, ἢ ἀκόμη καὶ πλεκτὰ κερὰ προοριζόμενα γιὰ γάμους, κηδεῖες καὶ μεγάλες ἐορτές⁹⁵, ὑπάρχει ὁ **Σταυρὸς** μὲ δύο ὑποδοχὲς γιὰ τὰ «**λαδοκέρια**» (ἢ κηρία), ποὺ κρέμεται μὲ τὴν καντήλα μπροστὰ στὸ τέμπλο. Γιὰ νὰ ἀνάψει δὲ κατεβαίνει μὲ σχοινί⁹⁶. Ὑπάρχουν ἀκόμη τὸ «**λαδοκέρι**», μπρούτζινος σωλήνας μὲ μικρότερο σωλήνα στὸ ἐσωτερικὸ γιὰ τὸ λάδι ποὺ καίει μὲ βαμβακερὸ φυτίλι⁹⁷, ἢ «**λουσέρνα**», «**λαδοκέρι**» ἀπὸ γυαλί γιὰ τὴν ἀνάγνωση τῶν εὐχῶν⁹⁸, τὸ «**κηρίον τοῦ ἔξαψάλμου**», ποὺ βρίσκεται στὴ δεξιὰ παραστάδα τῶν ἁγίων θυρῶν καὶ χρησιμεύει γιὰ τὴν ἀνάγνωση τῶν εὐχῶν τοῦ Ὁρθρου κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἔξαψάλμου⁹⁹, τὸ «**δρακόντιον**», τὸ ὁποῖο τοποθετεῖται στὴν ἀριστερὴ παραστάδα τῶν ἁγίων θυρῶν, σὲ μεταλλικὴ βάση προκειμένου νὰ διευκολύνεται στὴν ἀνάγνωση ὁ ἱερέας¹⁰⁰, τὰ «**γεντέκια**», ξύλινοι σωλήνες πάνω στὰ μανουάλια μὲ μπρούτζινη κηροθήκη στὴν κορυφή¹⁰¹, τὸ «**σαντάνιον**», τὰ δύο δηλαδὴ κηροπήγια ποὺ βρίσκονται πάνω στὴν Ἁγία Τράπεζα καὶ τὸ ἓνα στὴν πρόθεση γιὰ φωτισμὸ καὶ ἔκφραση τιμῆς καὶ εὐλαβείας¹⁰².

Τὰ κηροπήγια ἢ μανουάλια εἶναι διαφόρων μεγεθῶν, μὲ ποικιλία ὡς πρὸς τὸ ὑλικὸ τῆς κατασκευῆς τους. Τοποθετοῦνται στὴν Ἁγία Τράπεζα καὶ τὴν Πρόθεση, ὅπως εἶδαμε, ἢ κατὰ παλαιὰ συνήθεια πλάγια στὶς ἱερὲς εἰκόνες, τοὺς σταυροὺς, τὰ κιβώρια καὶ τὰ φέρετρα τῶν κεκοιμημένων μὲ ἓνα ὑψηλὸ κηροστάτη στὸ μέσον καὶ πολλοὺς ἄλλους γύρω-γύρω, ἢ καὶ μπροστὰ ἀπὸ τὶς εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας στὸ τέμπλο μὲ τρεῖς ὅμως κηροστάτες. Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἀνήκουν καὶ τὰ μὲ μεταλλικὲς βάσεις κηροπήγια τῶν

94. *Περὶ ὑπομονῆς, καὶ τοῦ μὴ πικρῶς κλαίειν τοὺς τελευτῶντας*, PG 60, 725.

95. Βλ. *Μιὰ ἱστορία ἀπὸ φῶς στὸ φῶς, Κατάλογος Ἐκθέσης, Λαογραφικὸ καὶ Ἐθνολογικὸ Μουσεῖο Μακεδονίας-Θράκης, Θεσσαλονίκη 2011*, σ. 327.

96. *Ἀγιορειτικὸν Τυπικόν ...*, ὅ.π., σ. 73.

97. *Ἀγιορειτικὸν Τυπικόν ...*, ὅ.π., σ. 42.

98. *Ἀγιορειτικὸν Τυπικόν ...*, ὅ.π., σ. 40.

99. *Ἀγιορειτικὸν Τυπικόν ...*, ὅ.π., σ. 42.

100. *Ἀγιορειτικὸν Τυπικόν ...*, ὅ.π., σ. 45.

101. *Ἀγιορειτικὸν Τυπικόν ...*, ὅ.π., σσ. 73, 99.

102. *Ι. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, Λειτουργικὴ Α'. Εἰσαγωγὴ στὴ θεία Λατρεία*, Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 56-57.

ἐνοριῶν πὺν στηρίζονται οἱ λαμπάδες. Εἶδος κηροπηγῶν εἶναι καὶ τὰ μικρὰ μανουάλια μιᾶς λαμπάδας πὺν προηγούνται κατὰ τὶς εἰσόδους («εἰσοδικὰ») ἢ τὰ συνθετότερα καὶ μόνιμα γιὰ ἄναμμα τῶν κηρίων ἀπὸ τοὺς πιστοὺς στὰ προσκυνητάρια καὶ στὶς εἰκόνες πρὸ τοῦ τέμπλου¹⁰³.

Στὴν παράδοσή μας διασώζονται καὶ τὰ δικήρια, πὺν δηλώνουν τὴ διπλὴ φύση τοῦ Χριστοῦ, τὰ τρικήρια καὶ τριλαμπὴ «διὰ τὴν Τριάδα»¹⁰⁴. Τὰ δικήρια καὶ τρικήρια προφανῶς προήλθαν ἀπὸ τὸ διβάμβουλο τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα, δικήριο δηλαδὴ πὺν συμβόλιζε τὴ διττὴ ἐξουσία τοῦ βασιλέως καὶ κατὰ τὶς λιτανεῖες βασταζόταν ἀπὸ τὸ λαμπαδάριο πρὸ τοῦ αὐτοκράτορα¹⁰⁵. Κατὰ δὲ τὸ Βαλσαμῶνα ὅταν ὁ βασιλεὺς εἰσερχόταν στὴν Ἐκκλησία προσκυνούσε τρεῖς φορές τὶς εἰκόνες μετὰ λαμπάδος (διβαμβούλου) καὶ σφράγιζε τὸ λαὸ μὲ δικήριο ἢ τρικήριο, ὅπως οἱ ἀρχιερεῖς¹⁰⁶.

γ) Ἄλλα εἶδη φώτων εἶναι τὸ **φανάρι**, γυάλινη στρογγυλὴ κούπα μὲ βαμβακερὸ φυτίλι καὶ λάδι μὲ νερό, γιὰ τὸ φωτισμὸ τοῦ χώρου, καὶ ὁ **φανός**, εἰδικὸ φανάρι ἐλαίου μὲ φυτίλι πετρελαίου λάμπας γιὰ τὴν ἀνάγνωση. Τίθενται πάνω ἀπὸ τὰ ἀναλόγια τῶν *Καθολικῶν*, ἓνα στὸ δεξιὸ μέρος τῆς Λιτῆς (γιὰ ἀνάγνωση μεσονυκτικοῦ, θ' ὥρας, ἀποδείπνου) καὶ προαιρετικὰ ἓνα πρὸ τοῦ χοροῦ τοῦ μεγάλου πολυελαίου, δηλαδὴ πρὸς δυσμὰς, γιὰ ἀναγνώσεις¹⁰⁷.

Ἐκτὸς τούτων ὑπάρχουν «τὰ ἐπτάλυχνα διὰ τῶν χαρισμάτων τὸν ἀριθμόν»¹⁰⁸, ἀλλὰ καὶ τὰ δωδεκάφωτα «διὰ τὴν τῶν ἀποστόλων χορείαν, ὧν καὶ μέσον ἐν ἴσταται ὑπέρτερον φῶς, εἰς τύπον τοῦ μεγάλου φωτός, τοῦ Ἰησοῦ»¹⁰⁹. Τὰ πολυκάνδηλα μαρτυροῦνται ἀπὸ τὸν 4ο μ.Χ. αἰ. κι ἔχουν τὶς ρίζες τους στὸ λύχνο τῶν ἀρχαιοελληνικῶν Ναῶν. Ὑπάρχει μάλιστα ἡ μαρτυρία ὅτι βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνες συνήθιζαν παλαιότερα νὰ δωρίζουν στοὺς μεγάλους Ναοὺς τὰ στέμματά τους γιὰ νὰ ἀναρτῶνται μὲ κρεμασμένο ἀπ' αὐτοὺς λαμπτήρα πὺν ἀπολήγει σὲ σταυρὸ «πρὸς δήλωσιν θριάμβου τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῶν τοῦ κόσμου ἀρχῶν καὶ ἐξουσιῶν»¹¹⁰. Ἔτσι προήλθαν καὶ γενι-

103. I. M. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, ὁ.π., σσ. 56-57.

104. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Διάλογος ...*, PM', PG 155, 349A.

105. Δ. ΜΩΡΑΪΤΗ, «Κηροστάτης», ἐν *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια* 7 (1965) 541.

106. Κανὼν 69 τῆς Στ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

107. *Ἀγιορειτικὸν Τυπικόν ...*, ὁ.π., σ. 40.

108. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Διάλογος ...*, PM', PG 155, 349A.

109. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Διάλογος ...*, PM', PG 155, 349A.

110. Κ. ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ (Πρωτ/ρου), ὁ.π., σ. 154.

κεύθησαν στην Ἐκκλησία οἱ μεγάλοι πολυέλαιοι, οἱ ὅποιοι ἀνάλογα μὲ τὸ σχῆμα καὶ τὸ συμβολισμό τους παίρνουν διάφορες ὀνομασίες, ὅπως σταυροί, τροχοί, κύκλοι, χοροί, φάεα, πολυκάνδηλα κ.λπ. Ἐκτὸς δὲ ἀπὸ τὸ κέντρο τοῦ Ναοῦ ὑπάρχουν καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα πολυέλαιοι γιὰ φωτισμό, ἀλλὰ καὶ ἔνδειξη τιμῆς καὶ εὐλαβείας πρὸς τὶς τελετές¹¹¹.

δ) Ἡ τάξη τῆς φωταψίας τοῦ Ναοῦ

Τὸ ἔργο τῆς φωτοχυσίας στὸ Ναὸ κατὰ τὴν τέλεση διαφόρων Ἀκολουθιῶν, κυρίως στὰ Μοναστήρια, δὲν τὸ κάνει ὁ ὅποιοσδήποτε. Ὑπάρχει τάξη φωταψίας, προβλεπόμενη ἀπὸ τὰ λειτουργικὰ τυπικά, καὶ εἰδικὸ ὀφθίκιο τοῦ κηροφόρου ἢ λαμπαδούχου γι' αὐτὴ τὴ διακονία¹¹², μὲ εἰδικὴ μάλιστα εὐχή, τὴ μεταφορὰ δηλαδὴ τῶν κηρίων, τῶν λαμπάδων καὶ τὸ ἀνάμμα τους. Ὁ ἐκκλησιάρχης ἐπίσης ἐντὸς τοῦ Ναοῦ εἶχε ὡς ἀποστολὴ νὰ ἀνάπτει «τὰ κηρία πάντα καὶ τὰς κανδήλας»¹¹³. Ὁ κανδηλάπτης, μοναχὸς μὲ κουκούλιο, εἶχε καὶ ἔχει τὴν εὐθύνη τῆς φωταψίας τοῦ Ναοῦ ἀλλὰ φροντίζει καὶ γιὰ τὴν κρούση τῶν σημάντρων. Στους κοσμικοὺς Ναοὺς τὴν εὐθύνη τοῦ ἀνάμματος τῶν λαμπάδων κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο τὴν εἶχε ὁ Λαμπαδάριος¹¹⁴.

Ὁ ἐκκλησιάρχης ἢ ὁ κανδηλάπτης εἶχαν καὶ ἔχουν εἰδικὰ ἀντικείμενα, τὸ **ξύλον** γιὰ τὸ ἀνάμμα τῶν πολυελαίων, τὸν **κανδηλοπάρτη** γιὰ τὸ πιάσιμο τῆς κανδήλας καὶ τὸν **σβηστήρα** γιὰ τὸ σβήσιμο τῶν κανδηλιῶν. Ὁ **κανδηλοπάρτης** χρησιμεύει καὶ γιὰ τὴν κίνηση τῶν πολυελαίων τοῦ χοροῦ, ὡς ἔκφραση συμμετοχῆς τοῦ κόσμου καὶ τῶν κτισμάτων στὴ χαρὰ τῆς ἑορτῆς καὶ τὸ μεγαλεῖο τῆς Λατρείας. Συγκεκριμένα ὁ ἐντεταλμένος γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ μέρος τῆς ὠραίας πύλης καὶ κινεῖ τὸν πολυέλαιο ἀπὸ διάφορα σημεῖα, θέτοντας τὸ γάντζο τοῦ **κανδηλοπάρτου** στὴν ἄκρη τῶν δικεφάλων ἀετῶν τοῦ χοροῦ¹¹⁵. Ἡ κατὰ τὴ μεγάλη δοξολογία τελετουργικὴ αὐτὴ κίνηση τῶν πολυελαίων κατὰ μίαν ἄποψη ἀνάγεται στὴν παλαιὰ συνήθεια κραδασμοῦ λαμπάδων τὴ στιγμὴ αὐτὴ, ἢ ὁποία συνέπιπτε μὲ τὴν

111. Βλ. *Ἐγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς*, τόμ. 11, σ. 267.

112. ΓΑΒΡΙΗΛ († Μητρ. τῆς Μεγάλης Νοβογροδίας), *Τελετουργία ἱερά ...*, ἐν Πετροπόλει αψθ (1799).

113. Ι. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Ἀπαντήσεις εἰς Λειτουργικὰς Ἀπορίας*, τόμ. Β', σ. 69.

114. Ι. ΠΗΛΛΙΛΗ (Ἐπισκόπου Κατάνης), *Τίτλοι, ὀφθίκια καὶ ἀξιώματα ἐν τῇ Βυζαντινῇ αὐτοκρατορίᾳ καὶ τῇ χριστιανικῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ*, ἐκδ. «Ἀστέρος», σσ. 118-119.

115. *Ἀγιορειτικὸν Τυπικόν ...*, ὁ.π., σ. 100.

όμαδική είσοδο τῶν πιστῶν στο Ναὸ καὶ τὴν ἀπὸ κοινοῦ ψαλμωδία τοῦ ἑωθινοῦ ὕμνου¹¹⁶.

Τὸ θέμα τῆς τάξεως τῆς φωτοχυσίας κατὰ τὶς διάφορες τελετὲς καὶ ἀκολουθίες εἶναι τεράστιο. Στὴ συνέχεια μποροῦμε νὰ δώσουμε δείγματα τῆς ἐν τῷ Ναῶ φωτοτελετουργίας. Ἐνα ἀπὸ τὰ Τυπικὰ τοῦ 12-13ου αἰ., αὐτὸ τῆς γυναικειᾶς μονῆς τῆς Κεχαριτωμένης, ἀναφέρει τὰ ἐξῆς γιὰ τὴν τάξη τοῦ φωτισμοῦ κατὰ τὴν ἑορτὴ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. «*Ἐν αὐτῇ τῇ κοιμήσει τῆς κεχαριτωμένης Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, αἰρομένων τῶν κρατήρων, κρεμάσθωσαν ἀργυρὰ πολυκάνδηλα τὰ πολυφώτια, καὶ αἱ ἀργυραὶ χυτροκανδήλαι καὶ οἱ ἀργυροὶ κρατῆρες, καὶ ἐλαίω μετὰ ὕδατος ἀρτυόμενα ἀπτέσθωσαν πάντα.*

Κηρία δὲ πηγνύσθωσαν μετὰ βαμβακηροῦ νήματος, ἐν τε ταῖς λάμναις τῶν τέμπλων καὶ τῶν προσκυνήσεων, τὰ δὲ πληροῦντα αὐτάς, σταθμὸν ἐξ οὐγγιῶν ἕκαστον ἔλκοντα. Ἐν δὲ τοῖς πρὸ τῆς προκειμένης εἰς προσκύνησιν ἀγίας εἰκόνας τῆς Θεοτόκου ἰσταμένοις δωδεκαφωτίοις μανουαλίοις, λιτραῖα, μετὰ βαμβακηροῦ νήματος. Εἰς δὲ τὴν Ἐκκλησίαν ἰστάσθωσαν ἐπὶ μανουαλίων λαμπάδες ἑξαλιτραῖαι τέσσαρες, παρ' ἑκάτερα δὲ τοῦ σεπτοῦ θυσιαστηρίου δύο ἑξαοὔγγιοι. Ἐν δὲ τοῖς τάφοις τοῖς ὅπουδήποτε, ὀφείλουσιν ἴστασθαι, κηρία τετραοὔγγια ἀνὰ ἓν, ὅτε τεθῶσι λείψανα· ροδοστάγματα δέ, καὶ ξυλαλόαι καὶ θυμιάματα ὀφείλουσι χορηγεῖσθαι, ὅθεν ἂν συνορᾶ ἢ ἡγουμένη ἐνδεχόμενον εἶναι»¹¹⁷.

Τὸ δεύτερο παράδειγμα προέρχεται ἀπὸ τὸ μοναχικὸ τυπικὸ τοῦ ἀγίου Σάββα τὸ ὁποῖο εἶχε καθοριστικὴ συμβολὴ στὴ διαμόρφωση τοῦ ἰσχύοντος μέχρι σήμερα λειτουργικοῦ τυπικοῦ τῆς Ἐκκλησίας. Συγκεκριμένα κατὰ τὴν τάξη τῆς ἀπλῆς ἀγρυπνίας ἑσπέρας τοῦ Σαββάτου μετὰ μὴ ἑορταζομένου ἀγίου ὁ κανδηλάπτης πρὶν ἀρχίσει ὁ μέγας ἑσπερινὸς «*ἄπτει τὰς κανδήλας, καὶ εὐτρεπίσας τὸ θυμιατόν, τίθησι λαμπάδας μετὰ κηρομανουαλίων εἰς τὸ μέσον τῆς Ἐκκλησίας*»¹¹⁸. Κατὰ τὴν προθυμίαση ὁ κανδηλάπτης προπορεύεται τοῦ θυμιῶντος ἱερέως καὶ κατὰ τὶς σὲ σχῆμα σταυροῦ τέσσερες στάσεις τοποθετεῖ τὸ κηρομανουάλιον πρῶτα στὴν ὠραία πύλη, κατόπιν πρὸ τοῦ α' χοροῦ, στὴ συνέχεια πρὸ τοῦ β' χοροῦ καὶ τέλος «*εἶσω τῶν βασιλικῶν*

116. Δ. ΠΑΛΛΑ, «*Ἀρχαιολογικά - Λειτουργικά*», ἐν Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 20, σ. 313.

117. PG 127, 1080AB.

118. *Τυπικὸν τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Σάββα τοῦ ἡγιασμένου, διορθωθέν ... ὑπὸ Ἀρχιμ. ΔΟΣΙΘΕΟΥ*, ἔκδ. Ἱερά Σταυροπηγιακὴ Μονὴ Παναγίας Τατάρνης Εὐρυτανίας, «*Ἐπτάλοφος Α.Β.Ε.Ε.*», Ἀθήνα, ἄνευ ἔτους, σ. 53.

πυλῶν»¹¹⁹. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παραπάνω λίγα στοιχεῖα δὲν ὑπάρχει καμμία ἄλλη μνεῖα περὶ τῆς τάξεως τοῦ φωτισμοῦ κατὰ τὴν ἀγρυπνία τοῦ Σαββάτου. Προφανῶς διότι ἦταν γνωστὴ στοὺς μοναχοὺς.

Καὶ τὸ τρίτο παράδειγμα εἶναι ἀπὸ ἓνα νεότερο κείμενο τοῦ Χατζη-Γερασίμου Ἱερομονάχου Δουσικιώτη γιὰ τὰ χρῆμα τοῦ ἐκκλησιάρχου τῆς Μονῆς Δουσίκου (κώδ. Δουσίκου 76, ἔτ. 1846). Τὸ κείμενο αὐτὸ τὸ ἐκδίδει ὁ μακαριστὸς Καθηγητὴς Δημήτριος Σοφιανὸς στὸν τόμο πρὸς τιμὴν τοῦ μακαριστοῦ Καθηγητῆ Ἰωάννη Φουντούλη. Κατὰ τὴν Ἀκολουθία τοῦ Ἀποδείπνου· «ὁ δὲ ἐκκλησιάρχης ἀνάπτει πάλιν οὐλα τὰ κανδήλια καὶ τοὺς δύο φανούς τῶν διακονικῶν καὶ τοῦ νάρθηκος, ἔξω ἀπὸ τοὺς σταυροὺς καὶ παρακκλήσια. Ἐπειτα νίπτεται, βάζει τὸ πανωκαμπίλαυχον, παίρνει καιρὸν, ὡς ἀνωτέρω ἔφημεν, σημαίνει τὸ σίδηρον τὸ στραβὸν διὰ τὸ ἀπόδειπνον, παίρνει καιρὸν νὰ ψάλλουν, λέγει τὸν ἐφημέριον ὀρίστε, ψάλτε πάλιν εἰς τὸν νάρθηκα'. Ὁ δὲ ἐκκλησιάρχης εἰσέρχεται εἰς τὸ βῆμα, φορένει τὸ μανδύον, ἀνάπτει τὸ ἀναγνωστοκέρι, παίρνει τὸ Θεοτοκάρι, μετὰ δὲ τὸ 'Πιστεύω' κανοναρχεῖ. Ἐπειτα ζιβᾶ τοὺς φανούς, κλειδώνει τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἡσυχάζει εἰς τὸ κιλλίον του»¹²⁰.

Στὸ ἴδιο τυπικὸ τοῦ ἐκκλησιάρχου, ὅπως καὶ σὲ ἄλλα Τυπικὰ ὑπάρχουν ἀναφορὲς γιὰ τὴν τάξη τοῦ φωτισμοῦ σὲ ὅλες τὶς Ἀκολουθίες, ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν ἐτοιμασία τοῦ λειτουργικοῦ φωτιστικοῦ ὑλικοῦ τοῦ Ναοῦ, τὸ πλύσιμο δηλαδὴ τῶν κανδηλιῶν καὶ τῶν φανῶν, τὴν πρόβλεψη γιὰ τὴν ὑπαρξη λαδιοῦ, τὸ γέμισμα τῶν κανδηλιῶν, τὴν προσοχή νὰ μὴ χυθοῦν λάδια καταγῆς, ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν ποιότητα τῶν φητιλιῶν, τῶν ἐλλυχνίων κατὰ τὴ βυζαντινὴ ὀρολογία, καμωμένα ἀπὸ λινάρι καὶ βαμβάκι ἢ πάπυρο ἢ κηρωμένα φητιλία ποὺ ὑπάρχουν σήμερα¹²¹.

Αὐτὰ βεβαίως ἰσχύουν στὰ Μοναστήρια, ἢ παράδοση τῶν ὁποίων μπορεῖ νὰ ἀξιοποιηθεῖ ὅσο γίνεται καὶ στὶς ἐνορίες, ὅπου κυριαρχεῖ ὁ ἠλεκτροφωτισμὸς καὶ ἀπουσιάζει ἓνα τυπικὸ ποὺ νὰ ρυθμίζει τὴν τάξη τοῦ φωτισμοῦ. Στὶς μέρες μας ἀσκεῖται μία καλόπιστη κριτικὴ γιὰ τὴ μὴ τήρηση πολλὰς φορὲς τῶν προϋποθέσεων ποὺ ἡ λειτουργικὴ μας παράδοση προβλέπει γιὰ τὸ φωτισμὸ τῶν Ναῶν. Ὁ μακαριστὸς Ἰωάννης Φουντούλης σὲ ἄρθρο

119. Ὁ.π., σ. 60 (σχ. 17).

120. Γηθόσηνον Σέβασμα. Ἀντίδωρον τιμῆς καὶ μνήμης εἰς τὸν μακαριστὸν Καθηγητὴν τῆς Λειτουργικῆς Ἰωάννην Μ. Φουντούλην, τόμ. Β', ἐκδ. Ἀδελφῶν Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2013.

121. Μιὰ ἱστορία ἀπὸ φῶς στὸ φῶς, σσ. 117-119.

του για τις σχέσεις Λατρείας και τεχνῶν στὸν Ὁρθόδοξο Ναὸ διερωτᾶται «Πῶς ξαφνικά, χωρὶς νὰ τὸ πάρουμε εἶδηση, στοὺς ναοὺς μας ἀνατράπηκε κάθε ὄρος καὶ μελέτη φωτισμοῦ καὶ πληρώθηκαν ἀπὸ τὸ ἐκτυφλωτικὸ φῶς τεραστίων πολυελαίων χιλιάδων κηρίων, προβολέων καὶ λαμπτήρων φθορισμοῦ... Πῶς γέμισαν οἱ ναοὶ μας ἀπὸ κακόγουστες κανδηῆλες καὶ ἀπαραδέκτου ἐμφάνισεως μανουάλια καὶ κηροπήγια;»¹²².

Εὐθύνη λοιπὸν τῶν ἱερέων εἶναι νὰ φροντίζουν γιὰ τὸ ὑλικὸ καὶ τὴ συντήρηση τῶν φωτιστικῶν τοῦ Ναοῦ, τὴ χρῆση καθαροῦ ἐλαιολάδου στὰ καντήλια, τὴν ποιότητα τῶν κεριῶν, τὸ σωστὸ ἠλεκτροφωτισμὸ ἔτσι ὥστε ὁ χῶρος τοῦ Ναοῦ νὰ εἶναι φιλικός, κατανυκτικός, γαλήνιος. Τὸ φῶς τοῦ Ναοῦ δὲν εἶναι φῶς γιὰ ἐπίδειξη καὶ διασκέδαση, ἀλλὰ φῶς γιὰ προσευχή. Σὲ κάθε δὲ περίπτωση ὁ φωτισμὸς τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ ἀνάγεται στὸ πρόσωπο τοῦ Παντοκράτορα ποὺ δημιούργησε τὸ φῶς καὶ κρατᾷ τὸν κόσμον στὰ χέρια του. Παραπέμπει στὸν ἴδιο τὸ Χριστὸ, «τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς»¹²³ ποὺ ἀποκαλύφθηκε ὡς φῶς¹²⁴, ἐνεδύθη τὸ φῶς¹²⁵, εἶναι τὸ φῶς τοῦ κόσμου¹²⁶ καὶ μέσα ἀπὸ μία πορεία καθαρότητος καὶ φωτὸς¹²⁷ προετοιμάζει τὸν ἄνθρωπο γιὰ τὴν ἀνέσπερο ἡμέρα τῆς βασιλείας του.

122. Ι. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, «Θεία Λατρεία καὶ τέχνη. Σχέσεις Λατρείας καὶ τεχνῶν στὸν Ὁρθόδοξο Ναό», ἐν Ὁρθοδοξία, περίοδος Β', ἔτος Γ', τεύχος Β', Ἀπρίλιος-Ἰούνιος 1996, σ. 229.

123. Ἐβρ. 1, 3.

124. Ἰω. 12, 46.

125. Ματθ. 17, 2.

126. Ἰω. 9, 5.

127. Ἐφ. 5, 8, Α' Θεσ. 5, 5.